АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2006. Вип. 9. С. 179–192

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF L'VIV UNIVERSITY
2006. Vol. 9. P. 163–189

ДОСЛІДЖЕННЯ. ПУБЛІКАЦІЯ МАТЕРІАЛІВ

УДК 902 (477.85) "632"

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОГО КУЛЬТУРНОГО ШАРУ І КУЛИЧІВКИ

Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ
Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України,
відділ археології

У статті розглянуто основні проблеми вивчення І-го верхньопалеолітичного культурного шару багатошарової пам'ятки Кременець І. Залучено результати дослідження стоянки попередніх років і найновіші дані, одержані шляхом розкопок та повторного камерального аналізу зібраного матеріалу.

Ключові слова: культурний шар, крем'яні вироби, Куличівка.

Багатошарова верхньопалеолітична стоянка Кременець І (Куличівка) знаходиться на стику географічних зон Малого Полісся та Подільського плато, в околицях м. Кременець на Тернопільщині. Гора Куличівка, на якій розміщена пам'ятка, належить до північного уступу Кременецьких гір – рідкісного типу денудаційних або ерозійних гір, що утворились внаслідок розмиву Подільського плато. Стратиграфічно у нижній частині відкладів знаходиться біла писальна крейда (формує основу площадки, на якій міститься стоянка)[1] та поклади кременю, вище – глина й пісок, а у верхніх нашаруваннях – вапняк та плейстоценові відклади[2].

Стоянку відкрив український дослідник О. Цинкаловський, який у 1937 р. виявив на горі Куличівці велику колекцію сильнопатинованих крем'яних пластин, інтерпретованих як матеріали періоду "молодшого палеоліту"[3]. У 1948 р. Кременець І обстежено працівниками Дубно-Кременецької палеолітичної експедиції під керівництвом М. Рудинського[4]. Згодом на пам'ятці побували також О. Черниш, І. Шовкопляс, І. Іванова. Куличівка увійшла у наукову літературу як пункт раннього періоду верхнього палеоліту, однак у той час не стала об'єктом ґрунтовніших досліджень.

Своїм "другим відкриттям" стоянка зобов'язана В. Савичу. Саме під його керівництвом експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) у період 1960 – 1980-х років на пам'ятці проведено широкомасштабні стаціонарні дослідження. Впродовж понад двадцяти років польових робіт накопичено величезний фактичний матеріал. Досліджено коло 3000 м^2 площі, на яких

© *Коропецький Р., 2006*

зафіксовано три (чотири?) шари заселення (рис. 1), виявлено кілька десятків об'єктів (залишків жител? та вогнищ), понад 600 тис. крем'яних артефактів. Пам'ятка зайняла центральне місце серед найважливіших стоянок доби верхнього палеоліту Східної Європи. Та водночас виникла низка питань, які стосувалися найважливіших аспектів інтерпретації стоянки.

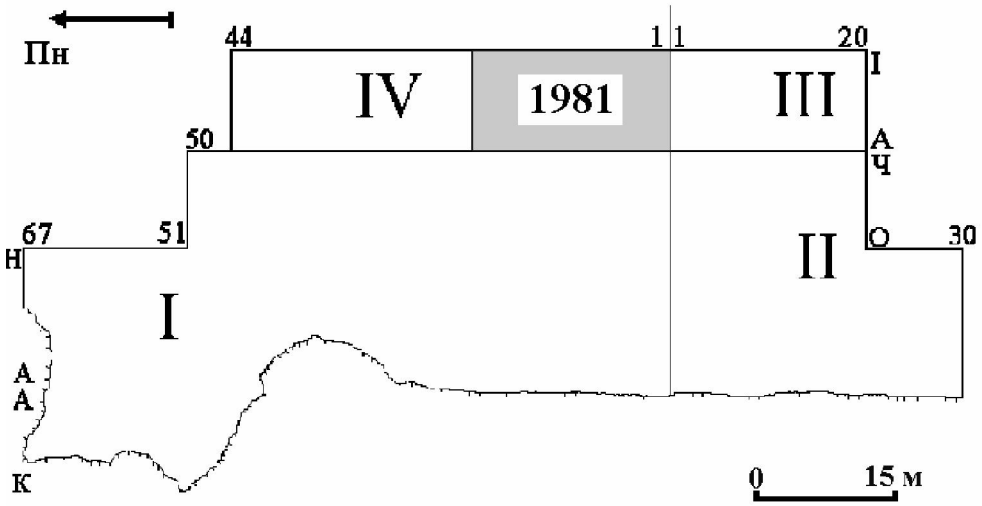

Рис. 1. Кременець I (Куличівка). Дослідження В.Савича (1968–1989 рр.). Загальний план розкопів.

Fig. 1. Kremenets' I (Kulychivka). Investigations of V. Savych (1968–1989). General plan of excavated area.

Спроби вирішити ці питання тривають до наших днів. Вони включають різні інтерпретаційні підходи, які ґрунтуються на теоретичних розробках, нових польових дослідженнях та камеральних обробках матеріалів Кременця I (роботи Ю. Демиденка та В. Усіка, О. Ситника, В. Степанчука, Л. Кулаковської, Ж-М. Женеста, Л. Меньєн та інших).

Так склалося, що у фокусі уваги майже усіх дослідників, які в останні роки звертались до проблем культурно-хронологічної інтерпретації культурних шарів стоянки Куличівка, опиняється шар III. Це пов'язано з належністю матеріалів означеного шару до перехідного періоду між середнім та верхнім палеолітом, вивчення якого є одним з найбільш актуальних напрямків сучасного палеолітознавства. Верхні ж шари (I та II), за певними винятками (О. Ситник), не піддавалися спеціальному аналізу. З цього, однак, не випливає, що з означеними шарами не пов'язано жодних важливих питань. Об'єктом нашого дослідження є стратиграфічно найвищий (I) верхньопалеолітичний шар. Розглянуто колекцію матеріалів цього шару з

ділянки розкопу IV В. Савича, дослідженої у 1981 р. (рис. 1, 2). Є декілька причин, з яких ми обрали саме цю ділянку. По-перше, вона знаходиться у східній частині площадки гори, на якій, на думку частини дослідників (А. Богуцький, О. Ситник), не так яскраво виявляються ерозійні процеси, що привели до інтенсивного "змішання" матеріалів певних культурних шарів на інших ділянках пам'ятки. Як наслідок, тут існують певні стерильні прошарки, які дозволяють стратиграфічно відокремити різні культурні горизонти. Друга причина – наявність на означеній ділянці усіх чотирьох культурних шарів, що не притаманне для будь-якої іншої частини розкопу В. Савича. Таким чином ми маємо ніби компактний "загальний зріз" усієї стоянки (рис. 3).

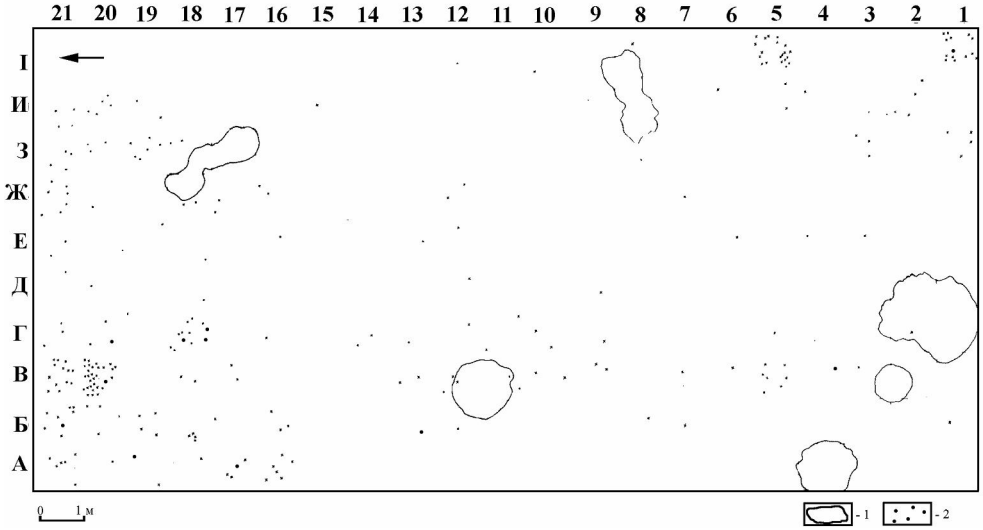

Рис. 2. Кременець I (Куличівка). Розкоп IV. Дослідження 1981 р. План культурного шару I (за: В. Савич, 1981, с. 47, рис. III).

Умовні позначення:

1 – господарські ями культури скіфського часу; 2 – крем'яні вироби.

Fig. 2. Kremenets' I (Kulychivka). Excavated area IV. Investigations of 1981. Plan of cultural layer I (by: В. Савич, 1981, с. 47, рис. III).

Conventional marks:

1 – household pits of the culture of Scythian times; 2 – flint artifacts.

Тепер коротко зупинимося на історії питання, зокрема різних точках зору на проблему першого культурного шару, які існують на сучасному етапі досліджень. Спершу наведемо коротку загальну характеристику I шару за В. Савичем[5].

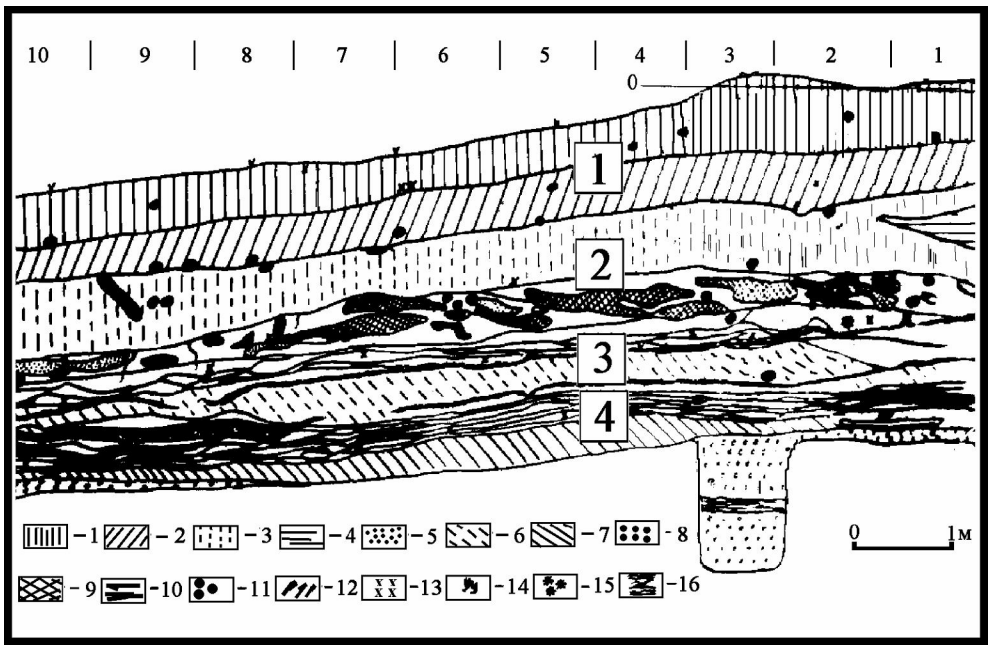

Рис. 3. Розкоп IV. Розріз східної стінки розкопу. Фрагмент (за: В. Савич, 1986, с. 144, рис. I).

Умовні позначення:

1 – сірий ґрунт (культурний шар поселення комарівської культури та культури скіфського часу); 2 – темно-коричневі суглинки (пізньопалеолітичне поселення культурного шару I); 3 – світло-коричневі суглинки (пізньопалеолітичне поселення культурного шару II); 4 – лінза сірої глини; 5 – темно-коричневий смугастий пісок; 6 – залишки темно-коричневого викопного ґрунту паудорфського віку (пізньопалеолітичне поселення культурного шару III); 7 – темно-коричнева смугаста глина; 8 – сіра тверда окальцінована глина; 9 – лінзи світло-сірого піску; 10 – чорна смуга завтовшки 5–8 см; 11 – кротовини; 12 – мерзлотні тріщини із світлими запливами; 13 – крем'яні знахідки; 14 – вуглики; 15 – грудки вохри; 16 – пачка смугастих суглинків з лінзами і прошарками світло-сірого і червоного піску.

Fig. 3. Excavated area IV. Fragment (by : В. Савич, 1986, с. 144, рис. I).

Conventional marks:

1 – grey soil (cultural layer of the settlements of Komariv culture and culture of Scythian times); 2 – dark-brown clayish soil (Upper-Paleolithic cultural layer I); 3 – light-brown clayish soil (Upper-Paleolithic cultural layer II); 4 – lens of grey clay; 5 – dark-brown striped sand; 6 – remains of dark-brown soil from Paudorf time (Upper-Paleolithic cultural layer III); 7 – dark-brown stripped clay; 8 – grey, solid, calcinated clay; 9 – lenses of light-grey soil; 10 – black strip 5-8 centimeters thickness; 11 – crotovinas; 12 – frozen crack with light infill; 13 – flint artifacts; 14 – pieces of coal; 15 – pieces of ochre; 16 – complex of stripped clayish soils with lenses and levels of light-grey and red sands.

Глибина залягання першого шару – 0,93–1,06 від рівня денної поверхні. На території поселення виявлено одне житло (?), кілька вогнищ та скупчень

виробів та відходів. У цьому шарі знайдено предмети давнього мистецтва – кістяну прикрасу та різьблену кістку з антропо- та зооморфними зображеннями. Збірка крем'яних предметів налічує більше 40 тис. екз. Домінують в ній відщепи та сколи-відходи.

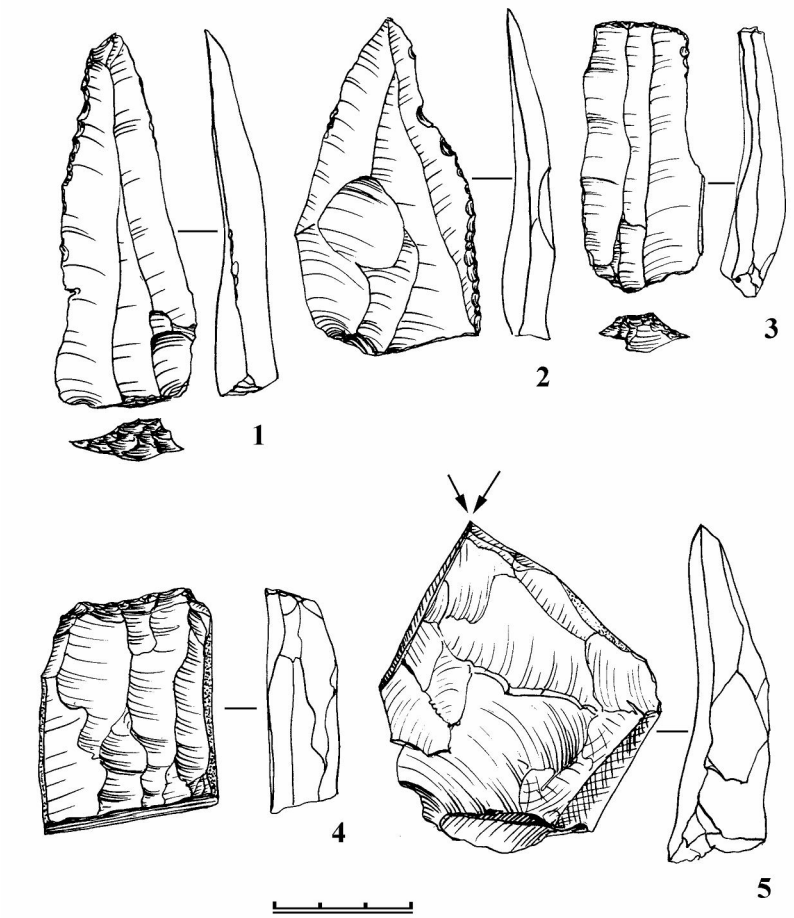

Рис. 4. Кременець I (Куличівка). Розкоп IV. Дослідження 1981 р. Крем'яні вироби. 1–2 – сколи з ретушшю; 3 -4 – скребки; 5 – різець.

Fig. 4. Kremenets' I (Kulychivka). Excavated area IV. Investigations of 1981. Flint artifacts: 1–2 – flakes with retouch; 3–4 – scrapers; 5 – burin.

Пластини та їхні фрагменти становлять біля 12 % загальної кількості знахідок. Серед нуклеусів (1,9 %) переважають аморфні, призматичні та неправильнопризматичні, менше багатогранних, конічних та однобічних сплющених. В групі знарядь (3,2 %) більшість скребків, різців, пластин та їхніх фрагментів з ретушованим краєм, мало вістер, скобелів, проколок та скреблоподібних знарядь.

В. Савич говорить про значну близькість у типологічній структурі збірки І шару та нижніх верхньопалеолітичних поселень Кременця І (шари ІІ та ІІІ). Відмінність між ними полягає у гіршому збереженні матеріалів І шару (їхня поверхня вкрита блакитною чи молочною патиною, тоді як крем'яні артефакти ІІ–ІV шарів переважно непатиновані), та редукції пізньомустьєрських рис в каменеобробці (домінування пластин у якості заготовок для знарядь та поява пластинок з притупленим краєм). Останнє дозволяє досліднику стверджувати, що І-й шар представляє більш розвинену, порівняно з нижніми шарами, верхньопалеолітичну техніку обробки кременю. Аналогії для нього В. Савич вбачає у таких пам'ятках як Липа І, Пушкарі, Молодове V шар 7.

Остання аналогія видається сумнівною, оскільки до збірки 7 шару Молодового V належать досить численні граветські артефакти[6], які фактично повністю відсутні у матеріалах І-го шару Кременця І. Цю невідповідність відзначали згодом М. Анікович, В. Степанчук і В. Коен та інші дослідники[7].

Як згадувалось вище, І шар не став об'єктом інтенсивних спеціальних досліджень в останні роки, хоча й розглядався як частина загальної проблематики Кременця І. До робіт, присвячених виключно цьому питанню можна віднести хіба що статтю О. Ситника "Палеолітична стоянка Кременець І (Куличівка): проблеми стратиграфії культурного шару І". Спираючись на результати власних польових досліджень та аналізів колекцій з розкопу В. Савича О. Ситник приходить до наступних висновків:

1. Існують протиріччя між результатами палеозоологічних та малакологічних досліджень на пам'ятці. Серед остеологічних решток з верхньопалеолітичних поселень Куличівки найбільше кісток північного оленя, мамонта та коня – тварин пристосованих для проживання в умовах холодного клімату. Однак промивка відкладів у 1972 р. показала відсутність холодолюбних форм молюсків. Теплолюбні молюски не могли співіснувати з означеною фауною. А отже рештки холодолюбних тварин потрапили у ґрунт, що сформувався під час наступного потепління. Те ж саме, ймовірно відбулось і з архаїчними артефактами. Як вже згадувалось, сам В. Савич наголошував на типологічній подібності матеріалів І шару з крем'яним інвентарем більш ранніх поселень цієї пам'ятки.

2. Встановлено залежність між заляганням стерильного горизонту лесів, який розділяє І і ІІ шари та інтенсивністю скупчень знахідок: чим більша потужність лесу, тим менше матеріалів верхнього шару. Найбільше крем'яних матеріалів спостерігається у північній частині розкопу, де лесовий стерильнийгоризонт відсутній і навпаки, у південній частині пам'ятки, де стерильний шар суглинків становить більше 2 м, культурний шар І "зникає". У прирізці 1998 р. слідів верхнього шару також не було виявлено.

3. Під час аналізу колекції шару І виявлено типологічну мішанину з артефактів різних епох. Багато артефактів характерні для кременеобробних майстерень: торцеві нуклеуси для мікропластин, великі уламки сировини з

негативами пробних знять. Вони могли потрапити до верхньопалеолітичних культурних шарів внаслідок ерозійних чинників. В результаті стало можливим проникнення у колекції І-го шару предметів іншої культурної традиції. Частина з них належить поселенням бронзової доби та ранньозалізного часу, які існували на цьому місці пізніше. Їх житлові та господарські об'єкти часто вклинювались у верхньопалеолітичний культурний горизонт, що привело до ще більшої мішанини[8].

О. Ситник інтерпретує верхній культурний шар стоянки як "залишки багатосезонної і різночасової майстерні, починаючи з фінальнопалеолітичного періоду".

Тепер коротко підсумуємо дані, які стосуються І верхньопалеолітичного культурного шару та інформацію здобуту в результаті польових досліджень впродовж останніх років.

У 1998 р. невеликі розкопки на горі Куличівці провела експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ під керівництвом О. Ситника. Закладений розкоп являв невелику прирізку (площею 4,5 м та глибиною 6 м) до південного борта розкопу ІІ В. Савича[9]. Дослідження показали складність геологічних умов залягання палеолітичних шарів. Стратиграфічний опис дослідженої ділянки, який становить базу для наведених нижче висновків О. Ситника, зробив А. Богуцький. Нижче подаємо витяг з цього опису :

0–0,7 – насипний ґрунт (швидше за усе – викид розкопу В. Савича).

0,7–1,5 – гумусний горизонт А1 чорнозему, супіщаний, дуже антропогенно змінений. Переважно темно-сірого кольору (культурні шари комарівської культури та культури ранньоскіфського часу).

1,5–1,9 – нижня частина горизонту В лісового ґрунту. Будова смугаста – смуги коричневого та світло-коричневого кольорів. Нижній контакт ерозійний.

1,9–2,9 – пачка лесового вигляду. Супіщана, пальового кольору. Верхня половина шару більш однорідна, у нижній простежується хвиляста смугастість оглеєння, плямисте озалізнення та псевдоміцелій.

2,9–4,6 – смугаста пачка, порушена на всю потужність деформаціями "клин-у-клин". Склад шару переважно супіщаний. Колір порід сірий та жовтувато-сірий, повсюди значне оглеєння, яке зростає до підніжжя шару та озалізнення. Нижній контакт нерівний, ерозійний (у найнижчій частині пачки та на поверхні підстильних порід – культурний шар ІІ та, мабуть, ІІІ[10].

Як випливає з наведеного вище опису, розкопками 1998 р. не було виявлено жодних слідів І верхньопалеолітичного культурного шару, на що вказує і сам дослідник[11].

У 2004 р. на пам'ятці проведено розвідкове шурфування. Шурф розміром 3,0–1,5 був прирізаний до кута, утвореного західною стінкою розкопу ІІІ (приблизно квадрати 1–3) та південною – ділянки 1989 р. (квадрати 18–20)[12]. Треба відзначити, що на ділянці 1989 р. експедицією В. Савича досліджено

лише шари доби палеометалів. Далі подаємо фрагмент опису стратиграфії, зроблений знову ж таки А. Богуцьким.

0–0,9 м – (місцями до 1,1 м) – сучасний ґрунтовий комплекс з дуже нерівним, очевидно, ерозійним контактом. Має дуже складну будову.

Горизонт A_1 – потужністю 0,3–0,6 м, антропогенно порушений, з різким нижнім контактом. Складений глинистими пісками сірого, місцями темно-сірого кольору з червоточинами і кротовинами. Містить артефакти і на усю потужність є, фактично, культурним горизонтом.

Горизонт В – потужністю 0,6–0,7 м і більше, має дуже характерну смугасто-хвилясту будову. Загальний колір горизонту коричневий, інтенсивність забарвлення різна. Домінуючі коричневі прошарки мають потужність до 10 см, складені щільними безкарбонатними озалізненими супісками із залізисто-марганцевими конкреціями чорного кольору до 2 мм діаметром. Другим компонентом смугастої пачки є жовті, жовтувато-коричневі тонкозернисті піски, здебільшого глинисті, з потужністю прошарків до 2–2,5 см. У верхній частині горизонту В дуже інтенсивна підзолиста присипка, яка також концентрується в горизонтально-хвилястих прошарках. Горизонт В відповідає, очевидно, лісовій фазі сучасного ґрунтоутворення.

1,0–1,45 м, з відхиленням $\pm$0,1 м – лесова пачка. Її колір пальовий, складена тонкозернистими пилуватими пісками, карбонатними, шаруватими (шаруватість хвиляста). Пачка містить дрібні (до 2 см у поперечнику) уламки карбонатів (здебільшого крейди), розбита вузькими вертикальними тріщинами. Заповнювач тріщин – білий карбонатний та пальовий пісок, іноді озалізнений. Нижня частина більш оглеєна та озалізнена. У пачці є сучасні кротовини (до 10 см у діаметрі) заповнені як матеріалом горизонту A_1, так і піщаним матеріалом пальового кольору. Нижній контакт нерівний, ерозійний. Видається, що ця пачка майже повністю відповідає нижній частині лесової пачки розкопу 1998 р. Поза сумнівом, вона також несе сліди делювіально-соліфлюкційного перевідкладення[13].

Власне відклади горизонту В сучасного ґрунтового комплексу та верхня частина лесової пачки (глибина 0,4–1,2) відповідають рівню I пізньопалеолітичного культурного шару за В. Савичем. У 2004 р. у цьому прошарку зафіксовано лише один крем'яний артефакт, що, на думку О. Ситника, свідчить "про відсутність (чи нерозповсюдженість) матеріалів культурного шару I на місці розкопів III–IV В. Савича"[14].

Таким чином, в результаті нових польових досліджень пам'ятки не було виявлено репрезентативної збірки матеріалів верхньопалеолітичного культурного шару I. З іншого боку, зібрано важливі дані стосовно геологічних умов залягання культурних решток.

Важливим є висновок А. Богуцького про те, що виділення культурних шарів лише на підставі геологічних даних є дуже проблематичним. Його ускладнюють такі фактори, як неоднорідність для території стоянки

стерильної лесової пачки, змінні вік та літологія порід, які підстилають цю пачку (залишки різного ступеню збереженості дубнівського ґрунту та піддубнівські смугасті верстви) та інтенсивна соліфлюкційна деформованість порід і їхнє неодноразове зміщення по схилах[15].

Перед тим як перейти безпосередньо до аналізу збірки матеріалів подамо детальнішу характеристику досліджуваної стоянки та короткий опис матеріалів за звітом В. Савича. Отже, у 1981 р. закладено нову східну прирізку до розкопу I, яку позначено як розкоп IV (площа 210 м^2). Через нестачу коштів впродовж сезону 1981 р. на цій ділянці досліджувався лише культурний шар I. Культурний шар на розкопаній площі виявився малопотужним (іноді концентрація артефактів становила лише 1–2 кремені на 1 м^2). Глибина залягання від 0,01–0,22 м (південна частина розкопу) до 1,97–2,37 м (північна частина розкопу) від основної нульової. Зібрано 249 виробів, виготовлених виключно з туронського (волинського) кременю, більшість з яких сильнопатиновані[16].

До складу колекції входили наступні групи артефактів: нуклеуси та фрагменти нуклеусів (5 екз. / 2 %), сколи без вторинної обробки (223 екз. / 90 %), знаряддя (21 екз. / 8 %).

Нуклеуси та фрагменти нуклеусів. Єдине ціле жовно описане В. Савичем як однобічний призматичний нуклеус з двома скошеними ударними площадками та двосторонньою підтескою по одному бічному краю. Виявлені фрагменти нуклеусів дослідник описує як такі що “не мають чітко окресленої форми”.

Сколи. Включають пластини (47), середні розміри яких становлять 68×20×6 см та відщепи і відходи (176), середні розміри яких складають 3,5×3×1 см.

У групі пластин переважну більшість становлять цілі (27 екз.) – трикутні чи трапецієподібні в перетині. Більшість виробів цієї групи мають мікроударні площадки (37,5 %), у решти площадки видовжені пласкі (25 %) чи підправлені (37,5 %). Підправка одної з пластин має пізньомустьєрські риси. Серед фрагментів пластин домінують базальні (46,8 %), переважно з мікроударними площадками. Дещо менше медіальних (15,6 %) та термінальних частин пластин (37,6 %).

Відщепи та відходи описано у звіті В. Савича досить стисло. Зазначено лише значну перевагу у цій групі виробів з мікроударною площадкою.

Знаряддя. У невеликій колекції знарядь з ділянки 1981 р. домінують різці (6 екз.). Заготовками для цих знарядь у рівній мірі служили пластини та відщепи. По типу робочого краю їх поділено на кутові (4) та серединні (2). Другу за кількістю групу виробів з вторинною обробкою складають скребки (4 екз.). Виготовлені вони на різних типах сколів, без певних закономірностей у виборі заготовки – пластина, фрагмент пластини, відщеп та ребристий скол. Одне з цих знарядь – комбіноване – скребок-різець. Іншу категорію презентують сколи з крайовою ретушшю (4 екз.). Одна пластина, як відзначає

В. Савич, оброблена пласкою солютрейською ретушшю. До збірки знарядь входять також скобель на овальному сколі, ретушер на крупному (7,6×5,0×1,8 см) овальному відщепі та 5 фрагментів невизначених знарядь, заготовками для яких служили відщепи. Дослідник відзначає присутність у збірці виробів без вторинної обробки, які використовувались як ріжучі знаряддя. Останні були виявлені шляхом вивчення слідів зносу на бічних краях сколів (переважно пластин).

Висновки В. Савича стосовно техніко-типологічних особливостей цієї колекції та аналогій для неї не відрізняються від загальної характеристики матеріалів культурного шару I, наведеної вище. Підкреслюється домінування пластин та їхніх фрагментів у якості заготовок для знарядь та зменшення частки виробів з пізньомустьєрською обробкою, порівняно з колекціями нижніх (II–IV) верхньопалеолітичних шарів[17].

На теперішній час колекція верхньопалеолітичного культурного шару I з ділянки 1981 р. перебуває у фондах Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. На жаль, артефакти, зібрані експедицією В. Савича у польовому сезоні 1981 р. (а це не лише палеолітичні матеріали, але й збірки з поселень комарівської культури та культури скіфського часу) були змішані, а польові номери на деяких знахідках стерлися. Для аналізу було відібрано лише "безсумнівні" верхньопалеолітичні матеріали (табл. 1–3).

Загальна характеристика. Досліджувана колекція складається з 220 крем'яних артефактів. Матеріалом для їхнього виготовлення був місцевий кремінь високої якості. Переважає сировина сірого (65 екз.), коричневого (42 екз.) та чорного (31 екз.) кольорів. Біля чверті виробів (62 екз.) повністю вкрито молочною патиною, що не дає можливості визначити їх колір. На загал більша частина матеріалів має на поверхні блакитну чи білу патину різної інтенсивності. За цією ознакою у колекції було виокремлено "сильнопатиновані" (патина вкриває 100 % поверхні виробу) – 86 екз., "середньопатиновані" (від 50 до 100 %) – 36 екз., "слабопатиновані" (менше 50 %) – 39 екз. та "непатиновані" (зовсім без патини) – 59 екз. Присутність у майже рівній кількості предметів непатинованих та сильнопатинованих є, мабуть, свідченням складних умов захоронення культурного шару. Ділянки жовнової кірки зустрічаються на дорсальній стороні майже 50 % виробів (108 екз.), переважно великих відщепів та уламків. У цій групі 34 скола (20 відщепів, 7 пластин, 7 уламків), які можна віднести до первинних (кірка вкриває більше 2/3 дорсальної сторони). Решта артефактів (112 екз.) зовсім не мають кірки. Знаряддя, виявлені у досліджуваній колекції, у більшості виготовлені на сколах без кірки. Виняток становить одна ретушована пластина.

Техніко-типологічна характеристика (при проведені дослідження застосовано елементи схеми технологічного аналізу за О. Ситником)[18]. Збірка включає наступні групи виробів: нуклеуси та фрагменти нуклеусів

(6 екз. / 2,7 %), сколи (183 екз. / 83,6 %), відходи (19 екз. / 8,7 %), знаряддя (12 екз. / 5 %).

Нуклеуси. Усі цілі жовна зі збірки 1981 р. належать до призматичних нуклеусів. Сколи знімалися з двох протилежних площадок, хоча на одному ядрищі було зроблено третю поперечну площадку на ребрі. Жоден нуклеус не спрацьований повністю. Мабуть, завдяки великій кількості доступної сировини у місцевих майстрів не виникало необхідності "витискати" максимум сколів з кожного жовна.

Сколи. У цій групі домінують відщепи (125 екз.), серед яких переважна більшість цілі (94 екз.). Серед фрагментів відщепів найбільше термінальних частин (12 екз.), а також присутні медіальні фрагменти (5 екз.) та фрагменти з відсутніми базальними (9 екз.) та термінальними (5 екз.) частинами. За розмірами (для аналізу пропорцій та інших метричних характеристик, за виключенням товщини, залучалися лише цілі сколи) у групі відщепів домінують середні (розміром від 4 до 7 см) – 53 екз., менше дрібних (до 4 см.) – 31 екз. та великих (більше 7 см) – 10 екз. Більшість відщепів досить масивні (товщина понад 1 см.) – 41 екз., або мають середню товщину (від 0,5 до 1 см) – 69 екз., тонких відщепів порівняно небагато – 15 екз. У пропорційному відношенні серед відщепів домінують видовжені (довжина більша за ширину) – 56 екз. Збірка відщепів вкорочених пропорцій (довжина менша від ширини) налічує 38 екз. Відповідно до оформлення ударної площадки відщепів було визначено наступні групи: пласкі – 36 екз., мікроплощадки – 27 екз., грубо-сколоті – 14 екз., фасетовані – 12 екз., багатогранні-пласкі – 8 екз., багатогранно-фасетовані – 1 екз., первинні – 1 екз. Домінуючими типами огранення спинок відщепів є безсистемний – 30 екз., поздовжній та поздовжньо-крайовий – по 28 екз. Менше сколів з безсистемно-крайовим – 17 екз., перехресним – 5 екз., та ортогональним ограненням – 2 екз., та первинних – 15 екз.

У категорії пластин переважають фрагментовані вироби. Серед них домінують артефакти, у яких відсутня базальна частина – 20 екз. Дещо менше термінальних (1 екз.), медіальних (6 екз.) та базальних (2 екз.) фрагментів та пластин, у яких відсутні термінальні частини (6 екз.). Збірка цілих пластин налічує 21 екз. Серед них найбільше середніх за розміром артефактів – 12 екз., менше великих – 7 екз., та дрібних пластин – 2 екз. Відповідно до пропорцій у колекції цілих пластин було виокремлено групи видовжених (відношення довжини до ширини як 4:1 і більше) – 3 екз., середніх (між 3:1 та 4:1) – 6 екз. та коротких (між 2:1та 3:1) – 12 екз. Показник товщини більшості пластин коливається від 0,5 до 1 см – 28 екз.; кількість масивних та тонких пластин майже однакова, відповідно 13 та 15 предметів. Колекція пластин та фрагментів з збереженою ударною площадкою досить невелика – 29 екз. Серед них з мікроплощадками 14 екз., з пласкими – 9 екз., багатогранно-фасетованими – 3 екз., грубо-сколотими, фасетованими та багатогранно пласкими – по 1 екз. Огранення спинок пластин переважно правильне –

поздовжнього (20 екз.) та поздовжньо-крайового (18 екз.) типів. Також зафіксовано вироби з безсистемним (9 екз) та перехресним (7 екз) ограненням дорсальної сторони. До первинних можна віднести лише дві пластини.

Зафіксовано 2 мікропластини, одна з яких ціла, а у другої відсутній базальний край. Однак потрібно вказати, що означені вироби мають неправильну форму, і є у типологічному значенні, швидше "видовженими лусками" ніж "мікропластинами". Мабуть, тому В. Савич у своєму описі колекції 1981 р. не виокремлює мікропластин.

Відходи. Колекція відходів кременярства з досліджуваної ділянки порівняно з іншими групами артефактів досить незначна. Вона становить лише 19 предметів – 9 лусок та 10 уламків. Така частка відходів нетипова для поселенських структур, де розщеплення проводиться на місці. Це також може свідчити про порушення культурного шару під впливом природних чинників.

Знаряддя. В якості заготовки для виробів з вторинною обробкою переважають фрагментовані сколи (здебільшого пластини). Домінуючим типом знарядь є скребки (5 екз.) (рис. 4, *3–4*). Вони виготовлені переважно на фрагментах пластин, і лише один – на цілій пластині. Робочою поверхнею служить лише поздовжній кінець сколів. Робочий край округлий (2 екз.), плаский (1 екз.) або частково-увігнутий (1 екз.), Відповідно до крутизни робочого краю більшість скребків можна характеризувати як пласкі. Лище один виріб на фрагменті товстої (товщина – 1,7 см) пластини має дуже масивний робочий край. Серед ретушованих сколів (5 екз.) (рис. 4, *2*) більшість становлять пластини та фрагменти пластин (3 екз.), також представлено два відщепи з мікроретушшю. У цій збірці привертає увагу виріб на пластині (8×2,2×0,7 см), один край якого вкритий інтенсивною ретушшю, а на другому розміщено щось на зразок різцевого сколу (кутовий різець?). Цікавим є знаряддя на трикутній пластині з двобічною дорсальною ретушшю (вістря?) (рис. 4, *1*). Лише двома предметами представлено категорію різців. Заготовкою для першого – бічного різця – слугував фрагмент пластини (8×3,5×1 см). Другий – серединний – виготовлено на масивному (7×6×2 см) відщепі.

Висновки. На загал, за кількісним складом та техніко-типологічними характеристиками збірка 1981 р. має риси, притаманні для комплексів поселенських структур, близьких до покладів крем'яної сировини. Певні невідповідності, насамперед, дуже мала частка дрібних відходів, може бути пояснена порушеннями культурного шару під впливом природних та, ймовірно, антропогенних чинників. Про це свідчить також незадовільний стан збереження артефактів – наявність інтенсивної патини на обох поверхнях сколів, слідів надщерблень та механічних ушкоджень. "Ідеальну заготовку", на здобуття якої було скеровано технологію розщеплення, можна схарактеризувати як пластину середньо-видовжених пропорцій (приблизно 1:3), досить масивну (товщина більше 1 см). Безпосередньо для виготовлення

знарядь використовували частини сколів, на що вказують і сліди умисної фрагментації.

Концентрація матеріалів досить незначна, що притаманне для I культурного шару у західній частині пам'ятки. Інтенсивність залягання культурних решток зростає у напрямку з південного сходу на північний захід. Можливо, що ця ділянка розкопів В. Савича охопила периферію поселення. Також не виключено, що частину матеріалів перенесено змивами або антропогенно переміщено (наприклад у період існування поселень культур доби палеометалів, коли шар верхнього палеоліту було прорізано господарськими об'єктами). Отже, на основі проведеного аналізу стратиграфії та характеру кам'яного комплексу, можна зробити висновок про часткове перевідкладення матеріалів культурного шару I на дослідженій ділянці.

---

[1] *Иванова И. К., Ренгартен Н. В.* Материалы к геологии и палеогеографии палеолитической стоянки Куличивка (Тернопольская область УССР) // Бюллетень Комиссии по изучению четвертичного периода. Москва, 1975. № 44. С. 52–53.

[2] *Радзієвський В.* Кременецькі гори. Путівник по туристському маршруту. Львів, 1976. С. 40–41.

[3] *Cyncałowski A.* Materiały do pradzejow Wołynja i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. S. 12.

[4] *Рудинський М. Я.* Дубно-Кременецька палеолітична експедиція // АП УРСР. Київ, 1952. Т. IV. С. 143.

[5] *Савич В. П.* Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка в г. Кременец (Тернопольская область УССР) // Бюллетень Комиссии по изучению четвертичного периода. Москва, 1975. № 44. С. 42–50; *Його ж.* Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. К., 1975. С. 16–36; *Его же.* Поздний палеолит Волыни // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (Каменный век). К., 1987. С. 47–54; *Його ж.* Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки у м. Кременці // МДАПВ. Львів, 1995. Вип. 6. С. 22–30.

[6] *Черныш А. П.* Эталонная многослойная стоянка Молодова V. Археология // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда. Москва: Наука, 1987. С. 40–41.

[7] *Аникович М. В.* Ранняя пора верхнего палеолита Восточной Европы // Автореф. дисс... доктора ист. наук. Санкт-Петербург, 1991. С. 21–22; *Коен В. Ю., Степанчук В. М.* Переход от среднего к верхнему палеолиту в Восточной Европе: проблемы таксономии и хроностратиграфии // Vita antiqua. К., 2001. №3–4. С. 91.

[8] *Ситник О.* Палеолітична стоянка Кременець I (Куличівка): проблеми стратиграфії культурного шару I // Наукові записки Тернопільського державного університету (Серія: Історія). 2000. Вип. 12. С. 37–42.

[9] *Ситник О.* Звіт про археологічні дослідження Палеолітичної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у 1998 р. Львів, 1999. С. 79–80.

[10] *Богуцький А, Ситник О.* Польові дослідження верхньопалеолітичної стоянки Куличівка у Кременці // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів, 2001. Вип. 28. С. 231–233.
[11] *Ситник О.* Звіт про археологічні дослідження Палеолітичної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у 1998 р. Львів, 1999. С. 85.
[12] *Ситник О.* Звіт про археологічні дослідження Палеолітичної експедиції у 2004 р. Розкопки багатошарової палеолітичної стоянки Єзупіль I, верхньопалеолітичних стоянок Галич I та Галич II, розвідкові дослідження палеолітичних пам'яток Буглів V, Кременець I (Куличівка). Львів, 2005. С. 80.
[13] Там само. С. 80–81.
[14] Там само. С. 81.
[15] *Богуцький А, Ситник О.* Польові дослідження... С. 232.
[16] *Савич В. П.* Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1981 р. // Звіти про роботу Волино-Подільської експедиції в м. Кременці Тернопільської області та Новобудівної археологічної експедиції Яворівська II в с. Домажирі Львівської області за 1981 р. Львів, 1981. С. 6.
[17] Там само С. 6–14.
[18] *Ситник О., Цирек К., Коропецький Р., Вжесінська А.* Граветська пам'ятка Галич I // МДАПВ, 2005. Вип. 9. С. 51-74.

PROBLEMS OF INVESTIGATIONS OF UPPER-PALEOLITHIC CULTURAL LAYER I OF KOULYCHIVKA SITE

Ruslan KOROPETSKI
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
Department of Archaeology

General problems of research of Upper-Paleolithic cultural layer I of multilayered site Kremenets I (Koulychivka) are analyzed at the paper. Results of investigations of the site during previous period together with new data of excavations and cameral analyses of the material were used.

Key words: cultural layer, flint artifacts, Koulychivka.

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2006
Прийнята до друку 2.10.2006